

Tisztelt Főigazgató Urak, Elnök Úr, Hölgyek, Urak, Kedves Kollégák!

Ezt is megértük tehát: megjelent a *Királyok és szentek – az Árpádok kora* című kiállítás katalógusa az *Árpádok országa* címen. A kiállítás a kormányzat által még 2013-ban meghirdetett Árpád-ház Program egyik kiemelt rendezvénye volt, mely hosszas tervezetés után végül idén nyílt meg Székesfehérvárott, a Szent István Király Múzeumban. A kiállítás azóta be is zárt, az pedig, hogy a hozzá tartozó katalóguskötet némi késéssel jelenik meg, nem példa nélküli, igaz, a késedelmet ez alkalommal nem a szerzők, a szerkesztők vagy éppen a nyomda hanyagsága okozta. A szomorú történet közismert. „Minek erről többet?” — mondhatjuk *Anonymusszal*, elvégre van minek örülni a mai napon.

Itt van mindjárt az immár kész kötet, melyet a Magyar Nemzeti Múzeum két munkatársa, Ritoók Ágnes és Simonyi Erika szerkesztett, önmagukat is beleszámítva kereken nyolcvan szerző munkáját csiszolva össze. Az eredmény minden kétséget kizáróan megérte a munkát, melynek mértékét csak az tudja igazán felmérni, aki maga is vállalkozott már hasonlóra, így igencsak helyénvalónak gondolom, hogy mindjárt előjáróban kifejezésre juttassam elismerésemet a szerkesztőpárosnak.

A vaskos kötet alcíme szerint egyszerre tanulmánykötet és katalógus, s ez a kettősség jól nyomon követhető a mű szerkezetén. A huszonkilenc tanulmány közül az első kettő a korszak, azaz az Árpád-kor egészét tekinti át. Egyikük legfőbb jellemzője az igen erőteljes eszmetörténeti megalapozás, mely mintegy körülöleli az írást. Egyoldalúnak mégsem nevezhető, mert a szerző erre a gondolati vázra építi rá a kor történetének legjellemzőbb jelenségeit, s ennek során a kronologikus rendet alapvetően követi ugyan, de gyakran átlép annak merev keretein, hogy inkább tematikai egységekbe szervezve fejtsse ki mondanivalóját. Ez az eljárás biztosítja, hogy a tanulmány végére érve az olvasóban ne maradjon hiányérzet, mert valóban átfogó képet kap — természetesen a terjedelem engedte korlátok között — a korszak egészéről. A másik bevezető tanulmány a dinasztiatörténeti elemeket domborítja ki a legerőteljesebben, miközben merészen merít az Árpádok és az Árpád-kor historiográfiai legendáriumából is, így adva ízelítőt az olvasónak ebből a különös mikrokozmoszból. A kötetet záró két írás egyike az Árpád-kor minden bizonnyal legismertebb tárgyi emléke, a Szent Korona kora újkori történetének néhány vonását villantja fel, míg a másik áttekintést ad az Árpád-korral foglalkozó történetírásról a kezdetektől csaknem napjainkig. Az említett tanulmányokat jól megválogatott képek kísérik.

Az így kialakított keretben kapott helyet a voltaképpeni katalógus a maga huszonöt további tanulmányával. Ezek esetében a képek már nemcsak illusztrálják a szövegben kifejtetteket —

megidézve a kor hangulatát —, hanem a tanulmányok szövegével azonos súlyú információkat közvetítő katalógustételek, melyek a tanulmányban feldolgozott korszak vagy jelenség ránk maradt tárgyi emlékeinek a legjavát mutatják be; korántsem „képek” tehát a szó hétköznapi értelmében. Az egyes katalógustételeket igen gyakran, jellemzően a leginkább kiemelkedő darabokhoz fűzött, a tárgy szikár bemutatása által megkövetelt adatközlésen túlmutató, apró tanulmánynak is beillő szövegek kísérik, melyek nélkülözhetetlen segítséget adnak az Árpádok országában először megforduló látogatónak ahhoz, hogy jelentőségének megfelelően helyezze el az adott darabot a látottak sorában. Nem szorul magyarázatra ez a megoldás az Árpád-kor uralmi szimbolikáját vagy az udvari reprezentáció pompás emlékeit bemutató tételeknél, de éppígy helyénvaló az írott emlékekkel — az oklevelekkel, a kódexekkel és a szertartáskönyvekkel — foglalkozó részeknél is, miként sok más esetben szintén. Olykor a múzeumi gyűjtemény gyarapításának hétköznapijaiba is betekintést engednek ezek a szövegek, miként történik ez annak az első ezredforduló körüli időszakra keltezhető kétélű kardnak az esetében, amelyet motoralkatrészért cserébe szerzett meg egy vashulladékgyűjtőtől valaki, hogy aztán a pécsi Janus Pannonius Múzeumnak ajándékozza, anekdotikus példával támasztva alá a közgazdaságtan optimista irányzatának azon tételét, mely szerint igenis létezik olyan üzlet, amellyel mindenki jól jár. Máskor a katalógustételek tematikus egységekbe rendezve sorakoznak, így például a honfoglaláskori leletek vagy az egyházi felszerelések esetében, megint máskor pedig sajátos lelettípusok alkotnak kisebb egységet a katalógustételeken belül: ezt tapasztalhatjuk a pénzverés és pénzforgalom kérdéseinél, ahol a korszakból ismert kincsleletek bemutatására kerül sor elkülönítetten, vagy a késő Árpád-kor várépítészetét áttekintő írásnál, ahol a vadászattal kapcsolatba hozható leletek kerülnek sorra ugyanilyen módon, s talán azért éppen ott, mert a katalógustételek egy jelentős része a mai Sátoraljaújhely határában található középkori Patak vára feltárásának eredményeire támaszkodik, márpedig az erősséget a pataki erdőispánság váraként építették fel, s az erdőispánságokat a királyok vadászóerdeinek területén szervezték meg a 13. század elején, amint arról a beregi és az ugozsai esetében írott forrás tanúskodik.

Sajátos dinamika jellemzi a katalógust tagoló egységek elrendezését, melyet részint az időrend, részint a dinasztiahoz és országához kapcsolódó jelenségek egymásba fonódó szálai alakítottak ki. Az nem szorul magyarázatra, hogy miért az anyag elején kellett helyet biztosítani az Árpádok országának előzményeit bemutató témáknak, így követik egymást az avarokat, a Karoling *Pannoniát*, valamint a honfoglaló magyarság történetét és tárgyi kultúráját bemutató részek. A köznyelvben „államalapítás”-nak nevezett eseménysort az immár keresztény királyokként uralkodó Árpádok hatalmi szimbolikáját felvázoló tanulmány idézi meg, a melléje

rendelt tárgyak pedig a dinasztia és az uralkodói hatalom elválaszthatatlan egységét fejezik ki, ami meg is felel az Árpád-kor politikai hagyománya jól ismert alaptételének. A dinasztia történetéhez szorosabban kapcsolódó egységek a későbbiekben is feltűnnek. Előbb az uralkodói temetkezések kérdéskörénél, ahol az indokoltan hangsúlyos szerephez jutó Székesfehérvár mellett Eger és Egres szintén felvillan, a lehetőségekhez mérten. A kötet vége táján pedig előbb az Árpád-kor udvari reprezentációját bemutató tanulmány révén kerül elénk újra a dinasztia, ahol a katalógustételek között olyan tárgyak is szerepelnek, melyek nem köthetők ugyan az Árpád-ház tagjaihoz, de kvalitásaik alapján ítélve indokoltan feltételezhető, hogy egykori tulajdonosaik bejáratosak voltak a királyi udvarba, és ízlésviláguk részben vagy egészben ott formálódott. Visszatér végül a dinasztia a középkorban „szent királyok nemzetségé”-nek nevezett Árpád-ház szentjeivel foglalkozó tanulmányban, valamint az ide tartozó a katalógustételekben, ez utóbbiak között, mintegy vendégként, Skóciai Szent Margittal, akinek származása felől egykor elszánt viták folytak a történetírásban, melyek azonban mára lezárultak.

Egyebekben azonban lazább vagy feszesebb tartalmi kapcsolatok alakítják a kötet szerkezetét. Minden bizonnyal a székvárosi jelleg köti az uralkodói szimbolika témájához a sorban következő településportrékat, azaz Székesfehérvár, Esztergom, valamint Óbuda és Buda hármását. Azt, hogy Visegrád beéklődött közéjük, történeti érvek nem támasztják alá: még az Árpád-kor utolsó éveiben sem sejthette senki, hogy 1323-tól nagyon is indokoltan szerepelhetne Visegrád a települések ezen csoportjában. (Később még visszatérek e kérdésre egy más összefüggésben.) A székvárosok után logikus döntés az ország területi igazgatásának alapegységeit jelentő megyék ispánsági váraival folytatni a sort, miként az ispánsági várak összefüggése az alapvetően katonai jellegű feladatokat ellátó királyi várszervezettel tehette indokolttá, hogy az Árpád-kori fegyvertörténet vázlata következzen ezután. Már inkább tűnik némiképp esetlegesnek az okleveleket és a pecséthasználatot, valamint a pénzverést bemutató részek helye, mert az oklevelek kerülhettek volna éppen a kódexek mellé, igaz viszont, hogy az megbontotta volna az egyházi építészet, az egyházi felszerelések, a kódexek és a szertartáskönyvek szerves egységét. A kor településtípusainak szentelt két tanulmány magától értetődően került egymás mellé, miként nem szorul indoklásra a magyarsággal együttélő, etnikai és vallási különállásukat jó ideig megőrző bevándorlókról, azaz a zsidókról, a muszlimokról és a besenyőkről, valamint a kunokról és a jászokról szóló részek együvé tartozása sem. A sorozatot végül a késő Árpád-kor váraival foglalkozó írás zárja.

Indokoltan merül fel mindezek után a kérdés, hogy teljesíti-e a kötet címében vállalt feladatát, azaz híven tükrözi-e az Árpádok országát. A könyvbemutatók szokásos liturgiája szerint ezen

a ponton következnek az a rész, amikor is a kötet bemutatását könnyelműen magára vállaló személy néhány bölcs vagy legalábbis annak szánt kritikai megjegyzést enged meg magának, melyek kiváltképpen alkalmasak annak igazolására, hogy a számos dicsérő szó ellenére is képes volt megőrizni intellektuális szuverenitását, s egyébként is: ő jobban csinálta volna.

Annak, hogy eltérek a jól bevált gyakorlattól, ez alkalommal nem önhitt magabiztosságom az oka, éppen ellenkezőleg: bizonyosan nem csináltam volna jobban. E vallomás, hogy azt ne mondjam, *coming out* után immár visszatérhetek Visegrád ügyére, ahogy ígértem. A település, ez nem vitatható, jelen van az Árpád-kor történetében, s mindjárt a kezdetén, mivel a minden kétséget kizáróan a megyék legkorábbi rétegéhez tartozó Visegrád megye központjáról van szó, melynek megvan a maga egyháztörténete, vámmal is rendelkezett, mely, nem meglepő módon, a Dunának köszönhetően létesült, a trónfosztott Salamon király és IV. Béla felesége, Mária feltűnése az Árpád-kori Visegrád történetében vélhetően közismert (legalábbis remélem, hogy az), s még a 13. század közepén épített új visegrádi vár 1301 előtti várnagyai közül is meg tudunk nevezni néhányat, mindazonáltal Székesfehérvár, Esztergom vagy Óbuda és Buda szintjére ezek a körülmények sem emelik a települést. Nem feledhető ugyanakkor, hogy Visegrádon intenzív és eredményes régészeti feltárások folytak és folynak számos izgalmas eredményt hozva napvilágra, melyek értelmezése újra és újra feladatot ad a kutatásnak, miközben az ott előkerült leletek az Árpád-kor egészének bemutatására vállalkozó kiállítás értékes elemeit alkotják. Visegrád példája tovább folytatható: egy történészdominanciájú Árpád-kor történetben az ispáni várak és az egyházi építészet és felszerelések helyett minden bizonnyal a megye- és egyházszerkezet története kerülne előtérbe, ami jó döntés is lenne mindaddig, amíg el nem kell gondolkodni azon, hogy mindez miként mutatható be egy reprezentatív kiállításon anélkül, hogy az ásitó látogató ne nézzen gyorsan valami izgalmasabb látnivaló után. Csak látszólag hasonló a helyzet az országban élő nem magyar népekkel: egy történészi szempontokat követő összeállításból a szászok bizonnyal nem maradtak volna ki, csakhogy azok legjelentősebb Árpád-kori településterületei kívül esnek a mai Magyarország határain, a helyzet minden következményével együtt. Azt pedig élő ember meg nem mondhatja, hogy a Győrött előkerült, csontfaragásokkal díszített faládikó tulajdonosa a város német, vallon vagy magyar eredetű polgárai közül került-e ki, vagy valaki egészen más volt, ami tagadhatatlanul a további lehetőségek egyike. A késő Árpád-kor várai önálló fejezethez jutnak a kötetben, a történészi munkákban ellenben az oligarchákkal foglalkozó rész alfejezete lenne legfeljebb, ámbar azt meg kell hagyni, a történésznek lehetne ugyan mondanivalója a pataki várról, Göncről és Csorbakőről, Sajóalgócról vagy Kelemérről már aligha, miközben a katalógus tételei nem hagynak kétséget afelől, hogy ez utóbbiaknak is

megvan a maguk története, csak éppen annak forrásai nem a levéltárak, hanem a föld mélyén töltötték az előző néhány száz évet.

Ennek szem előtt tartásával az iménti kérdés akként módosul: híven tükrözi-e a kötet az Árpádok országának a tárgyi kultúráját, vagy pontosabban fogalmazva az egykori tárgyi kultúra azon részét, mely napjainkig fennmaradt és hozzá is férhető. A választ erre a magam nevében fogalmazhatom csak meg, persze, ám erősen bízom abban, hogy nem maradok magamra e véleménnyel. A válasz tehát: határozott igen. A kötet ugyanis — a maga lehetőségei szerint — megjeleníti azt a sokszínűséget, ami az Árpád-kor legjellemzőbb sajátja, gondoljunk akár a dinasztiaira, akár az országra. Ami az Árpádokat illeti: királyok és szentek, hát persze, meg apjával szembeszegülő hercegnő, akiből nem ezért, de ettől nem is függetlenül valóban szent lett, valamint nővére, aki viszont mindenben támogatta apját, ellentétben bátyjával, akinek kincstárát alaposan megdézsmálta, de nem ezért nevezi — az elfogulatlanak egyébként aligha tartható — sógornője „igen gonosz viperá”-nak. A hercegek között pedig éppúgy találunk a korona utáni vágytól szabadulni nem tudó bajkeverőt, mint a bátyja akaratának magát mindenben alárendelő jámbor fivért, aki, mint hírlík, szűzi házasságban élt feleségével, miközben a dinasztia nagytermészetű férfitagjai korántsem érték be a hitvesi ágy kínálta örömeikkel, és hát, mi tagadás, az „ellenapáca”-ként ismertté vált hercegnő sem volt éppen az önmegtartóztatás bajnoka. Nem sokat ér az Árpádokat méltán övező tisztelet, ha a dinasztia tagjaira kizárólag méltóságteljes szobrokként vagyunk hajlandók gondolni, figyelmen kívül hagyván azt a nyilvánvaló tény, hogy ők is emberek voltak, akiknek erényei éppen gyarlóságaik árnyékából ragyognak fel a legtisztábban.

Az ország sokszínűsége szintén nem szorul bizonygatásra: elegendő emlékezetünkbe idézni a jogállások első pillantásra riasztóan kaotikusnak tűnő sokféleségét, mely nemcsak az ország egészét jellemzi — világos rendbe tagolva annak társadalmát —, de megmutatkozik egy-egy nagyobb település lakosságának összetételében is, az etnikai csoportok, a nyelvi közösségek és a vallások tarka mozaikját vagy akár a birtoklási formák és jogcímek különféle változatait, hogy csak a legszembevetőbb jelenségekre korlátozzam a felsorolást. Az egységesség sivár pusztaságát „rend”-nek képzelő modern bürokrácia sírva menekült volna az Árpádok országából.

A kötet kiemelkedő erényei közé tartozik továbbá, hogy igen előnyösen ötvözi a régebbi és maradandónak bizonyult ismereteket az egészen friss, néhány éves kutatási eredményekkel. Ez utóbbiakból csupán egy merőben önkényes válogatáson alapuló csokor. Székesfehérvár középkori erődítéseit személyes érintettségem miatt teszem az első helyre, ami talán megbocsátható, de ha nem, akkor is érthető legalább. Az Orosháza mellett azonosított muszlim

település egyedülálló leleteinek értelmezése a korszak gazdaságtörténeti kutatásának is feladatot adnak. Bugac-Pétermonostora szembetűnően gazdag leletanyaga újabb rést üt a „fejlett Pannónia – elmaradott Hunnia” közhely sokáig ledönthetetlennek vélt bástyáján. A sor hosszan folytatható lenne a dabasi, a folyamatosan gyarapodó zalavári, a győri, a mai Budapest területén fekvő egykori Kána faluban folytatott és még jó néhány más ásatás eredményeivel. Nem lenne teljes a kötet bemutatása, ha nem ejtenék néhány szót igényes kiállításáról. A kiválasztott betűtípusról, mint mindig, talán ez esetben is lehetne vitatkozni, minden másba azonban nehéz lenne belekötni. Igazi telitalálat például a borítókép, a königsfeldeni kettős kereszt magyar zászló. A rajzok, térképek, vázlatok és főként a képek egyébként is elsőrendűek. Ami az utóbbiakat illeti, a válogatás igen jól sikerült. A kötetben hiánytalanul megtaláljuk az olyan — mondhatni — kötelező elemeket, mint például a kalocsai királyfej, a kigyópusztai csat és közék sorolható talán ma már a Cegléd-Bürgeházi dűlő kemencéjében a tatárok elől hasztalan elbújtakat ábrázoló kép is, mert aligha van ennél alkalmasabb annak igazolására, hogy a tatárjárást át- és túlélő Rogerius talán téved vagy ferdít itt-ott, de az a rettenet, amiről beszámol, bizonyosan nem tartozik műve túlzásai közé. A hatalmas képanyag ugyanakkor kiválóan alkalmas arra, hogy a kötetet lapozgatva ki-ki új kedvenceket találjon magának. Én még nem döntöttem.

Végezetül a mű előszavából idézek egy passzust, a szerző engedélyével, persze: „A kötet nem születhetett volna meg a szerzők és szerkesztők kitartó, áldozatos munkája, valamint két nagy múltú és gazdag hagyományaira méltán büszke nemzeti intézmény, a Magyar Nemzeti Múzeum, valamint a Magyar Tudományos Akadémia együttműködése nélkül. Létrejött arról ad példát valamennyiünknek, hogy nincs az a hullámverés, mely zátonyra futtathatná a tudomány hajóját, ha a fedélzeten az elszánt jóakarát az úr.”

Hölgyek, Urak, Kedves Kollégák!

Jó nap ez a mai.*

* A kötet bemutatóján mondott beszéd, mely elhangzott a Magyar Nemzeti Múzeumban 2022. december 15-én.